

OLAF B. RADER

FRIDRICH II.

SICILAN NA CÍSAŘSKÉM TRŮNĚ

Olaf B. Rader
FRIDRICH II.
Sicilan na císařském trůně

OLAF B. RADER

FRIDRICH II.

SICILAN NA CÍSAŘSKÉM TRŮNĚ

Biografie

ARGO 2016

Tato kniha vychází za finanční podpory magistrátu hlavního města Prahy.

Edici řídí Martin Nodl

Czech edition © Argo, 2016

Copyright © Verlag C.H. Beck oHG, München 2013

Translation © Blanka Pscheidtová, 2016

ISBN 978-80-257-1929-9 (váz.)

ISBN 978-80-257-2046-2 (e-kniha)

OBSAH

PŘEDMLUVA A PODĚKOVÁNÍ / 11
pro české vydání *Fridricha II.* od Olafa Radera

PROLOG: Zahalený / 13

Německé návraty do vlasti a „div světa“ / Mainardino, Salimbene a Giovanni tkají
závoje vzpomínek / Fridrich Sicilský ve válce s časem

I. PANSTVÍ

1. Dědic / 29

Zlatá mušle s perlou: Palermo / Narození panovníka 1194 /
Jak se Normané stali sicilskými králi / Sálsko-štaufští předkové

2. Mladík / 43

První slova, první pocty / Dětský král jako zástavní předmět / Ledový severní vítr:
císař Ota IV. natahuje ruku po Sicílii / Mokrý kalhoty a cesta do Kostnice 1212 /
„Chlapec z Apulie“ a sicilské zlaté buly / Čí chleba jím, toho píseň zpívám:
Walther von der Vogelweide

3. „Štauf“ / 59

Olovo pro strýčka Filipa: Fridrichova proměna ve Štaufa / Krvavá neděle
u Bouvines 1214 / Mladý král sahá po kladivu / Triumfátor na cestě do Říma

4. Císař / 75

Císařská korunovace v Římě 1220 / Imperiální panství / Koruny vládce / Zlatý
obraz císaře všude / Založení univerzity v Neapoli v roce 1224

5. Zákonodárce / 94

Konstituce z Melfi 1231 / Dokumenty jako nositelé císařské vůle /
Dvorský sněm v Mohuči 1235 / Ochrana židů a boj s kacíři jako politika

6. Stavebník / 123

Ukázat moc: Castel del Monte / Zajistit si moc: síť kastelů / Užívat si moc: rezidence ve Foggii / Odvozovat moc: mostní brána v Capuy

II. VÁŠNĚ

7. Milovník / 141

Fridrich a ženy / Jediná císařovna: Konstancie Aragonská / Dětská královna: Isabela Jeruzalémská / Příjezd nové nevěsty: Isabela Anglická / Pěkný svatební plán: Gertrud Babenberská / Pravá láska: Bianca

8. Básník / 159

„Amore donna mia“: sicilský kruh básníků / Císař sbírá staré rukopisy a dopřává si koupel / Ochránce věd a umění? / Souhvězdí beze hvězd a spousta králíků

9. Sokolník / 177

Kriemhildin sokol / Císařovi miláči / Fridrich píše o lovu za pomoci ptáků / Dar pro papeže

III. NEPŘÁTELSTVÍ

10. Válečník / 193

Válčíci mniši: řád německých rytířů / Císařovo vojsko / „Rány vyříznout železem“: Cortenuova 1237 / Krásné verše lichotí Římanům / Porážka před Parmou 1248

11. Mořeplavec / 215

Federico il Navigatore / Galéry, „šípy“ a latinská takeláž / Admirál Jindřich se plaví po Nilu / Námořní bitva u Montecristo 1241

12. Křižák / 229

Věčný sen o Jeruzalému / Fridrichovo přijetí kříže v Cáchách 1215 / Císař ve Svaté zemi / Jeruzalémská koruna / Přítel muslimů?

13. Tyran / 251

Proti vlastnímu synovi / Deportace Saracénů / Nikdo nezvedl ruku ani nohu bez císařovy vůle? / Tragický konec Petra z Viney / Případ nevyřešené vraždy a Asasíni

14. Drak / 275

Bitva psacích brků / Císař a papež se stávají démony / Drak dští oheň / Petr a Pavel ochraňují v roce 1240 papeže

15. Antikrist / 289

Mongolská bouře vane do Evropy / Fridrichovo sesazení v Lyonu 1245 / Temné mraky a noví králové na severu

16. Bezduchý / 301

Císař umírá mnoha způsoby / Panovníkovy testamenty / Fridrichův sarkofág v Palermu / Soumrak bohů: pád Štaufů v Itálii

EPILOG: Fantom / 315

„On žije i nežije“: vnuk se proměňuje v děda / Určující posudky: Jacob Burckhardt a Friedrich Nietzsche / Dějiny jako sebepotvrzení: Ernst Kantorowicz / Fridrich II. jako místo sdílené paměti

PODĚKOVÁNÍ / 327

MAPA: Evropa v době císaře Fridricha II. / 330

RODOKMEN / 332

CHRONOLOGICKÁ TABULKA / 335

POZNÁMKY / 339

SEZNAM ZKRATEK / 355

PRAMENY A LITERATURA / 357

DOSLOV: Přemyslovské post scriptum (*Martin Wihoda*) / 369

JMENNÝ REJSTŘÍK / 377

PŘEDMLUVA A PODĚKOVÁNÍ

V září roku 1212 obdrželi král český a markrabě moravský tři listiny s drahocennými zlatými pečetěmi, které nechal vystavit sedmnáctiletý sicilský král a v nichž šlo o českou královskou hodnost a různá majetková práva. To se na první pohled jeví jako velmi neobyčejná konstelace, protože co mohl mít sicilský král společného s českým královstvím? A co mohl Sicilan potvrzovat českému králi? Tím mladíkem byl ale právě onen Fridrich II., o němž pojednává předkládaná kniha. Sicilský král, mezitím také v hodnosti ještě nekorunovaného římsko-německého krále, se při svém tažení na sever pokoušel udělováním privilegií odměňovat a rozmnožovat řady svých přívrženců. A k jeho přívržencům patřil také nejmocnější a nejurozenější z říšských knížat, český král.

Později se ony tři v Basileji vydané a jako tři zlaté buly označované listiny postaraly o látku k badatelským diskusím, protože jako mnoho dalších středověkých textů sloužily ke konstrukci moderních mýtů. Český král Karel IV., stejně jako Fridrich později římský císař, který se beztak často vztahoval k Sicilanovi, nechal listiny už v polovině 14. století zařadit do registru své kanceláře. Od 19. století se zlatým bulám sicilským dokonce připisovaly velké národně politické významy. Na zcela konkrétních středověkých písemnostech se tedy na jedné straně projevuje, jak komplexně a vzájemně propojeně probíhaly dějiny národů v Evropě, a na straně druhé jak odlišnými významy mohou být nabitě historické objekty jako stavební kameny historické paměti.

Už jen z tohoto důvodu jsem velmi rád, že můj pokus popsat císaře Fridricha II. jako Sicilana se nyní objevuje i v českém vydání. Historie národa a jeho protagonistů je přece z obrácené perspektivy zcela bezděčně vždy také historií sousedů. A je přitom úplně jedno, zda jde o Fridricha II., Karla IV., Valdštejna nebo Masaryka. Svému českému kolegovi a příteli Martinu Wihodovi děkuji nejen za jeho zásadní bádání ke zmíněným zlatým bulám, které mi v podstatě teprve odhalilo komplexnost problému, nýbrž také za řadu rozhovorů a podnětů ke vztahům historických národů v Evropě. Kromě toho bych chtěl poděkovat všem dalším českým kolegům, ale i lektorům a překladatelům nakladatelství, kteří vydání této knihy umožnili a podpořili.

Když jsem psal původní německou verzi, mohl jsem poděkovat své ženě Corině Alexandře a svým dcerám Judith Marii a Luise Friederike za podněty při psaní, oběma naposledy jmenovaným přinejmenším za to, že mé knize nebránily

ve vzniku. Mezitím se do mé rodiny narodily ještě další dvě děti, Leopold Bruno, který se momentálně mnohem víc zajímá o koně Alexandra Velikého, a Mathilde Caroline, moje nejmladší princezna. Snad je to dobré znamení nejen v tom smyslu, že na svět přišly nové děti, nýbrž také proto, že díky tomuto vydání by mohl vzniknout nový okruh čtenářů mého „Fritze“.

Berlín, jaro 2016
Olaf Rader

Prolog

ZAHALENÝ

Německé návraty do vlasti a „div světa“

Pattonovy tanky byly rychlé. Dorazily prostě do Palerma příliš brzy. Už nezbyl čas na provedení zvláštního rozkazu. A bůh ví, že velitel německého vojenského námořnictva v Itálii, viceadmirál Friedrich Ruge, měl na práci spoustu jiných věcí než se starat o dva tunové kamenné sarkofágy. Zůstaly tedy na místě. Dne 10. července 1943 se americké a britské oddíly pod krycím jménem Operation Husky vylodily na jižním pobřeží Sicílie. Spojenecké svazy se probíjely vpřed velmi rychle. Už dvanáct dní po přistání, 22. července, padlo Palermo. Německé divize se stáhly přes Messinskou úžinu zpátky na italskou pevninu. Ale předtím, než bylo Palermo úplně vyklizené, přišel od Hermanna Göringa prazvláštní rozkaz: evakuovat z Palerma sarkofágy, v nichž spočívají ostatky císaře Fridricha II. a jeho rodiny. Bylo záměrem dopravit je do Německa? Měl se konat jakýsi Fridrichův návrat do vlasti?¹

K jejich odvezení naštěstí nedošlo. Učeným britským důstojníkům by ta záležitost možná vůbec nepřípadala tak nezvyklá. V dobových diskusích o tom, zda je Němcům od přírody vlastní krutý charakter, si totiž angličtí historikové vymýšleli nejrůznější zmatené důkazy. Ani císař Fridrich II. neunikl výkladu v tomto smyslu. Například londýnský historik Fossey John Cobb Hearnshaw (1869–1946) uveřejnil v roce 1942 článek s názvem *A Thirteenth Century Hitler*, v němž na základě šesti údajných paralel, například lstivosti, krutosti a vraždění zajatců, připisoval Fridrichovi II. vlastnosti Adolfa Hitlera, a stavěl ho tak naroveně hnědému diktátorovi. Hearnshaw se také domníval, že našel ve Fridrichově okolí i Ernsta Röhma, totiž císařova dlouholetého důvěrníka a šéfa kancláře Petra z Viney.

Připodobňování císaře Fridricha II. Adolfu Hitlerovi bylo možné i obrátit. V roce vydání Hearnshawovy srovnávací práce, tedy ještě před vyloděním Spojenců na Sicílii, publikoval nacistický historik Karl Ipser, jak píše, „ve druhém roce německo-italského kamarádství ve zbrani“, knihu o Fridrichovi II., v níž líčí Siciliana v těžce souvislosti, avšak v pozitivním smyslu. Předmluva ke knize začíná: „Fridrichův život byl boj a práce pro velikost říše, která tehdy stejně jako dnes určovala osud Evropy.“ Ipser měl jasno: „Císař Fridrich II. byl svým původem, vzhledem a výkonem nordický Němec,“ a shrnujícím způsobem tvrdil:

„Dlouho byl cizincem, ale dnes ho jeho národ pochopil a on se stal zcela jedním z nás. Jeho dílo je zabezpečené a došlo zářivého naplnění prostřednictvím Adolfa Hitlera.“ Posmrtné ostatky po Hitlerovi „největší vůdčí postavy německých dějin“, patřily tedy „domů do Říše“. Také fyzicky se měl ten „německý“ císař vrátit do vlasti a nezůstávat u pochybných Románů. Právě tohle bylo nejspíš v pozadí Göringova udivujícího rozkazu pro velitelství námořnictva Středozemního moře.²

Sám vůdce přitom považoval císaře Fridricha II. za Sicilana, jak v dubnu 1942 poučoval svou stolní společnost. Pro současníky však bylo nejdůležitější tyranství Fridricha II. To strašilo v hlavě už císaři Vilémovi II. Na italské cestě při návštěvě Castel del Monte v červenci 1905 si Jeho Veličenstvo povzdechlo: „Kdybych tak mohl nechat bičovat a stínat jako on, jistě bych také dokázal víc.“ Historické vzpomínky na císařovu tyranii však pocházely už z doby jeho vlády.³

Téměř dvě desetiletí před dobytím Palerma Pattonem posloužilo pohřebiště v Palermu jako scéna jiného, poněkud spiklenecky působícího rituálu zvláštního druhu, který měl sice také něco společného s „poněmčením“ císaře, jemuž však chyběl jakýkoli základ pro těžkopádné srovnání s Hitlerem. Jeden z účastníků si později poznamenal: „Když v květnu 1924 zahájilo italské království oslavy 700 let univerzity v Neapoli, kterou založil Štauf Fridrich II., ležel na císařově sarkofágu v palermském dómu věnec s nápisem: ‚Svým císařům a hrdinům / Tajné Německo.‘ Ne, že by byl předkládán životopis Fridricha II. podnícen touto příhodou (...) lze ho ale chápat jako znamení, že také v jiných než v učených kruzích začíná ožít zájem o velké německé postavy panovníků – právě v necísařské době.“⁴

Tyto řádky pocházejí z předmluvy v roce 1927 vydané, opojné a zároveň stísnující knihy *Kaiser Friedrich der Zweite* od Ernsta Kantorowicze (1895–1963). Zmíněná kniha požívá ještě dnes značného vřelého hlasu jako vědecká císařova biografie, přestože jí není a podle autorovy interpretace jí nikdy být neměla. Popularita knihy má co do činění s poměrně dramatickými životními okolnostmi samotného Ernsta Kantorowicze, které příkladně odrážejí řadu politických a intelektuálních zvratů 20. století. Kromě toho její rozšíření enormně podpořil hlad po mýtech v oné specifické společenské situaci.

Ale nejen v Německu byl a je Fridrich II. považován za vůdcovskou postavu, hrdinského knížete, žádoucího vládce. Když historik umění Arthur Haseloff (1872–1955) a jeho průvodce Martin Wackernagel na začátku 20. století s mulou a kamerou dokumentovali v jižní Itálii stavby a umělecká díla štaufské epochy, zjistili během rozhovorů s místními obyvateli, že císař Fridrich II. a jeho syn Manfred jsou zde považováni za symbolické postavy zlatého věku. V dobách Štaufů nebyl podle nich jih ještě nerozvinutý, nýbrž zcela naopak hrál v Itálii a středomořské oblasti ústřední roli. Tyto myšlenky s jejich do minulosti obrácenými očekáváními směřem k Fridrichovi nevybledly, nýbrž se v Itálii ve

20. století dále posilovaly. Dlouholetý ředitel Německého historického institutu v Římě Arnold Esch jednou líčil poučnou epizodu. Když se v roce 1998 během otevření sarkofágu v Palermu konaly kosterní průzkumy Fridrichových ostatků kvůli zjištění císařovy DNA, účastníci akce sice s žertovným pomrkáváním, ale také s výmluvnými povzdechmi poznamenávali, že nyní by přece bylo možné Fridricha II. naklonovat, aby oživlý panovník konečně vyřešil problémy jihu. Zemští politikové opakovaně usilují o obraz sicilského panovníka jako zářačného multikulturního císaře, který údajně vrátil středomořskému prostoru roli, jaká mu od nepaměti příslušela. Navíc prý – to je aspekt, který se objevuje v posledních letech – sjednotil Evropu, a sice „da qui, e non da Berlino – odtud, ne z Berlína“.⁵

Žádoucí projekce do Fridricha II. však nejsou žádným fenoménem moderny. Už ve středověku bylo možné zaslechnout o císaři hlasy, které nemohly být rozporuplnější a dodnes jsou často citovány. Většina hodnocení pochází z kronik, v nichž se autoři pokoušejí smysluplně uspořádat velké kontinuum historie, vykládat je a činit pochopitelným pro své dobové publikum. Anglický benediktin Matouš Pařížský (asi 1200–1259) označil ve své *Chronica Maiora* k roku 1250, kdy dospěl k císařově smrti, Fridricha II. za „stupor quoque mundi et immutator mirabilis – div světa a jeho divotvorného proměňovatele“. Pro něj byl Fridrich „principum mundi maximus – největší mezi knížaty na zemi“. S oblibou později velmi citované Fridrichovo označení jako „div světa“ vytrysklo tedy z tohoto časného pramene. Ale v této formulaci úžasu zaznívá ve středověkém chápání zároveň i strach. Jiní panovníci jako anglický král Richard I. Lví srdce (1189–1199) nebo papež Řehoř IX. Conti (1227–1241) byli ve středověku také označováni jako *stupor mundi*. Ale pouze u Fridricha se označení udrželo.⁶

Jako největšího knížete na zemi a obavy vzbuzující div světa však neviděli Fridricha všude. František Salimbene de Adam z Parmy (1221– po 1288) jako starý muž svěřil svým pergamenům, že císař Fridrich byl neblahý a zvrhlý člověk, rozkolník a kacíf, který zkazil celý svět. Ve srovnání s historickými osobnostmi vydali i další autoři stejně jednoznačný nálezn: v krutosti byl údajně Fridrich „druhý Herodes“, v bezbožnosti „druhý Nero“. Loupícího vlka nebo draka, dokonce vlastnosti Antikrista v něm nacházeli dva papežové. Fridrich, jak zní další podezření, musel být pravým knížetem temnoty. Ani s osobním zjevem na tom císař z pohledu svých protivníků nebyl právě nejlépe. Na trhu s otroky by ho člověk možná dostal jako přídavek: „Byl zrzavý a krátkozraký, kdyby byl otrok, nevzdělalo by se na něm ani deset dirhamů.“ Dirham byl rozšířenou arabskou stříbrnou mincí pro běžný obchod. Tak nízko odhadl dobový arabský kronikář Sibt Ibn al-Gauzi († 1257) císařovu tržní hodnotu. Ještě sto let po císařově smrti bylo v paměti lidí velmi intenzivně přítomné celé spektrum negativních odsudků z okruhu kurie, což vypovídá také o efektivnosti papežského formování paměti. Giovanni Villani (asi 1280–1348), významný florentský

městský kronikář, si zapsal: „Zničil řadu kostelů a klášterů v sicilském království a v Apulii, jakož i v celé Itálii.“ Byl to „nevděčný syn“, který „hleděl na církev ne jako na svou matku, nýbrž jako na zlou macechu, v každém směru proti ní vystupoval a pronásledoval ji“. V logice kronikáře tak mohl život Fridricha II. skončit pouze špatnou smrtí – *pessima mors*, jíž se lidé ve středověku tak obávali. Villani zřejmě zaslechl něco o okolnostech jeho smrti a s požitkem opakoval, že císař Fridrich zemřel na lůžku, udušený polštářem rukou vlastního syna, bez zpovědi a posledního pomazání. Takovou smrt může člověk přát pouze svému nejhoršímu nepříteli.⁷

Mainardino, Salimbene a Giovanni tkají závoje vzpomínek

Německé návraty do vlasti, italské touhy, div světa, největší pozemský kníže nebo Antikrist, Hitler 13. století. Může při těchto hodnoceních jít stále o jednu a tutéž osobu? Proč císař Fridrich II. od dob svého života až dodnes opakovaně sloužil jako exemplární příklad úvah o vysoké politice? Jak mohly zmíněné výklady sahat od Posledního soudu až k utváření dnešní a budoucí Evropy? V čem spočívala přímo neuvěřitelná intenzita Fridrichova polarizujícího působení? O všechny tyto otázky by mělo jít v popisu císařova života. Podle nálezu se především projeví, nakolik zůstávají historické osoby zapojené do různých pamětových proudů, když se člověk pokouší vyfiltrovat jejich individualitu. Jak hluboko jsou tyto postavy skryté pod hustými závoji nálepek a konstrukcí. Na druhé straně musí biografie historických osob hledat háčky a osy, na něž lze zmíněné nálepky upevnit a navázat. Asketickému panovníkovi nelze přibíjít žádný harém, nevzdělanému hrubiánovi žádný minnesang. Pozorujeme-li tedy historickou osobu, vidíme její obrysy pod závojem a zároveň poznáváme techniky tkaní a barev jeho zahalení.

Medievista Johannes Fried ve své knize *Der Schleier der Erinnerung. Grundzüge einer historischen Memorik* doložil, jak informovaná společnost generuje a traduje poznatky, a proč moderní kulturní dějiny potřebují zkoumání paměti. Vedle úmyslné formující vůle autora vstupují do textů, jež nám slouží jako prameny, také podvědomé deformující faktory lidské paměti. Mně jde v této knize o otázku, jak a proč byla dávná postava císaře už od současníků zahalena závoji vzpomínek a jak se císařovy obrysy vynořují v memorii jako kulturní technice.⁸

Kdo vůbec utkal ten závoj? V této knize bychom se měli podívat na prsty také tkalcům při práci. Na řadě biografických detailů lze rozeznat, jak a z jakého důvodu vznikaly verze, která máme dnes k dispozici.

Víme o řadě vládců, kteří se starali o svou posmrtnou slávu. Aby se přitom nic nezhatilo, bývali dvorští kronikáři za všech časů pověřováni sepisováním

oslavných hymnů na své pány. Občas k tomu docházelo také z podbízivé poslušnosti nebo s nadějí na budoucí odměnu. O císaři Fridrichovi II. referovalo sice víc než 230 kronikářů, autorů, letopisců, ale nevíme o žádném písaři, který by to dělal prokazatelně na císařův příkaz. Nedochovala se žádná „oficiálně objednaná“ biografie. Víme však o různých ztracených spisech, které byly kdysi pořízeny jako popisy císařovy osoby.

Nejdůležitějším z těchto spisů byl skutečně jakýsi druh biografie, kterou napsal klerik jménem Mainardino Alberti degli Aldighieri († po 1250). Za Fridrichova života dlouho zastával úřad biskupa v Imole a byl považován za císařova důvěrníka. Jeho dílo se však nedochovalo a víme o něm jen proto, že bylo použito v pozdějších pracích a jednou dokonce výslovně uvedeno jako pramen. Pandolfo Collenuccio (1444–1504), talentovaný historik, který tragicky zahynul, začal na konci 15. století čerpat z různých pramenů pro své později velmi rozšířené *Compendio de le istorie del Regno di Napoli*, první souhrnné vyličení dějin jižní Itálie. Už v 19. století bylo zjištěno, že několik z těchto pramenů se mezitím úplně nebo z největší části ztratilo, jako právě onen Fridrichův popis od biskupa z Imoly.⁹

Autor ztracené Fridrichovy biografie, Mainardino Alberti, byl dobře informovaný muž. Pocházel z vážené ferrarské rodiny a vydal se na dráhu klerika. Nejprve se stal podjáhmem, později arciknězem. Když byl Fridrichovi jeden rok, postoupil na místo dómského probošta ve Ferraře. V letech 1207–1249 zastával úřad biskupa z Imoly. Občas dokonce stál v čele městské vlády jako podestà, tedy pán města, například v letech 1209, 1210 a 1221. Jeho pobyty na 4. lateránském koncilu i na císařských sněmech v Cremoně v roce 1226 a v Ravenně 1231/1232 jsou doloženy. Nebyl to tedy bezvýznamný muž. Ve svém díle *Gesta FridERICI* zřejmě vyslovil ona vyjádření o Fridrichovi, která o císaři kolovala v jemu nakloněném prostředí v horní Itálii. To nejspíš podnítilo i Pandolfa Collenuccia, když koncipoval svou státní historii, která podle něj byla sice ohrožena církví, ale do níž se pokusil zasáhnout Fridrich jako zástupce uspořádaného státu, a byl proto povýšen na ideální postavu.

Doboví autoři neměli v úmyslu podávat popis osoby odpovídající skutečnosti, nýbrž chtěli umístit Fridricha do svého aktuálního, zcela individuálního rámce výkladu světa. Nešlo o osobní dojmy, které ten či jiný autor získal o císaři, nýbrž o to, jak mohl panovník posloužit jako dobrý, nebo naopak jako špatný příklad ve vlastní sbírce příkladů. Například přehnaná *superbia* – pýcha – musela logicky vést k jistému ztroskotání; naopak příkladné chování bylo podnětem pro všechny ostatní krále. Postava císaře sloužila k ilustraci katalogu ideálně typických panovnických ctností nebo nectností. Autory poháněl výchovný impulz ke zlepšení světa. K tomu se samozřejmě družilo přání pobavit, navíc často i se senzacechtivým záměrem, především v případech, kdy šlo o množství císařových žen nebo o jeho ohromné poklady.